ABDÜLKĀDİR-i MERÂGĪ

(عبدالقادر مراغى)

Hâce Kemâleddîn Abdülkādir
b. Gaybî el-Merâgī
(ö. 838/1435)

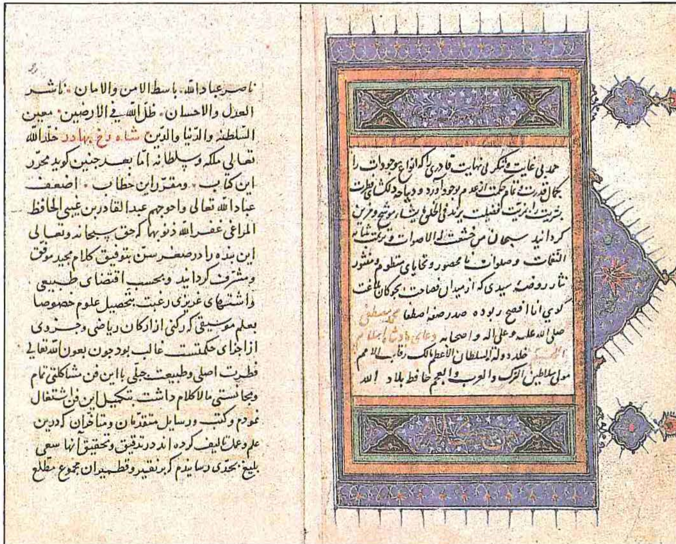
Ünlü Türk mûsiki nazariyatçısı, bestekâr ve icracı.

Bugün İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'ın Merâga şehrinde doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Araştırıcılar değişik değerlendirmeler yaparak 1350-1360 yılları arasında çeşitli tarihler verirlerse de henüz bunların hiçbiri itimada değer görünmemektedir. Ancak M. Ali Terbiyet'in kaynak göstermeden verdiği 20 Zilkade 754 (17 Aralık 1353) tarihi başka araştırıcılar tarafından da aynen tekrar edilmektedir (bk. *Dānişmendān-ı Āẕerbāycān*, s. 258). Doğduğu şehre nisbetle Merâgī adıyla tanındı. Kendi ifadesine göre babası, birçok ilimde söz sahibi ve zamanın değerli bir mûsikişinası olan Gıyâseddin (Cemâleddin) Gaybî'dir. Hândmîr, ondan yanlış olarak Safiyyüddin diye bahseder. Diğer ilimlerle birlikte mûsikiyi de bizzat babasından öğrendikten sonra, genç yaşta Merâga'dan ayrılarak Tebriz'e gitti. Burada mûsiki bilgisi ve kabiliyeti ile kısa sürede kendini tanıttı ve Celâyir Hükümdarı Sultan Şeyh Üveys'in (1356-1374) sarayına alındı. Şeyh Üveys'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Sultan Celâleddin Hüseyin (1374-1382) zamanında da sarayda bulundu ve hükümdardan yakın ilgi gördü. Abdülkādir'le ilgili bütün kaynaklarda söz konusu edilen ve kendisinin de anlattığı "nevbet-i müretteb"in bestelenmesi hadisesi bu hükümdar zamanında olmuştur. 29 Şaban 778'de (11 Ocak 1377) bizzat hükümdarın da bulunduğu, devrin tanınmış âlim, mûsikişinas, saz ve söz icracılarının katıldığı mûsiki toplantılarının birinde, beste türlerinin en zoru kabul edilen nevbet-i mürettebin bir tanesinin bir ayda bile zor bestelenebileceğinin ileri sürülmesi üzerine, Abdülkādir günde bir adet nevbet-i müretteb besteleyebileceğini iddia ederek bunda ısrar etti. Bu iddiasını, aynı yılın ramazan ayında her gün birer adet olmak üzere otuz eser besteleyip arefe günü de bunların hepsini birden icra etmekle ispatladı. Bu başarı onun şöhretini arttırmakla kalmamış, kendisine mûsikide günümüze kadar devam eden sarsılmaz bir yer temin etmekte de önemli rol oynamıştır (geniş bilgi için bk. *Makāṣıdü'l-elḥân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 86ª-87ª). 1380-1381'de Sultan Hüseyin'in arzusu üzerine yirmi dört zamanlı "darb-ı rebî'" usulünü tertip etti. Sultan Hüseyin'in vefatından sonra, onun Bağdat'ta bulunan kardeşi Şehzâde Şeyh Ali'ye intisap etti. 1382 yılında Şeyh Ali'nin, kardeşi Ahmed Bahâdır ile yaptığı savaşı kazandığı gün onun isteği ile kırk dokuz zamanlı bir usul meydana getirerek zaferin hâtırası olmak üzere buna "darb-ı fetih" adını verdi. Aynı yıl Şeyh Ali'nin saltanat mücadelesinde yenilmesinden sonra Celâyir hükümdarı olan Sultan Ahmed Bahâdır'ın (1382-1410) himayesine girdi. Kendi ifadesine göre, meclis ve sohbetlerinde bulunduğu yirmi yıl süresince bu hükümdardan çok büyük yakınlık gördü ve yanında parlak bir mûsiki hayatı geçirdi. Bağdat'ta geçen bu günlerde otuz zamanlı "devr-i şâhî" adlı usulü vücuda getirdi. Bazı eserlerde, Hâce Abdülkādir'in o yıllarda Osmanlı Hükümdarı Sultan Bayezid Han'ı Bursa'da ziyaret ettiği kaydediliyorsa da sözü edilen kişinin Osmanlı hükümdarı değil, Sultan Şeyh Üveys'in oğullarından Şehzâde Sultan Bayezid olduğu artık bilinmektedir (bk. *Şerḥ-i Kitâbü'l-Edvâr*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 3470, vr. 40ᵇ-41ᵇ).

1386'da Timur'un Azerbaycan'ı zaptetmesi üzerine Ahmed Bahâdır ile beraber Bağdat'a gitti. Bölgedeki siyasî mücadeleler sebebiyle giderek ağırlaşan hayat şartları ve hâmisi Ahmed Bahâdır'ın Mısır'a gitmek zorunda kalması, Merâgī'yi Mâverâünnehir'e geçmek mecburiyetinde bıraktı. 1398'de Timur tarafından verilen bir nişan ile Semerkant'a gönderildi. Timur'un veliahtı Gıyâseddin Muhammed Mirza'nın nedimi oldu. Onun arzusu üzerine 200 zamanlı "devr-i mieteyn" usulünü tertip etti. Bu devrede şehzadelerin saraylarında hürmet gördü ve şehrin ileri gelen kişileri arasında yer aldı; *Câmiᶜu'l-elḥân*'ı da burada yazdı (1405). Timur'un ölümünden sonra tahta geçen torunu Sultan Halîl'in (1405-1409) himayesine girdi. "Devr-i kumriyye" adlı sekiz zamanlı usulü bu hükümdarın isteği üzerine yaptı.

Sultan Halîl'in iktidar mücadelesinde kardeşi Şâhruh'a yenilmesinden sonra, zamanın ilim ve sanat merkezi haline gelmiş olan başşehir Herat'a geçti. *Makāṣıdü'l-elḥân*'ı 1418'de burada yazdı. Sultan Şâhruh (1405-1447) ve oğlu Baysungur Mirza'ya *Câmiᶜu'l-elḥân* ve *Makāṣıdü'l-elḥân*'dan ithaflı nüshalar takdim etti. Herat'ta özellikle Baysungur Mirza'dan yakın ilgi gördü. Fakat onun genç yaşta ölümü (20 Aralık 1433) ile bir müddet hâmisiz kaldı. Daha sonra Şâhruh'a intisap ederek sarayındaki meclislere katıldı. Herat Sarayı'nda geçirdiği günlerde sultanın adaletinin bir ifadesi olarak "devr-i adl" adını verdiği yirmi sekiz zamanlı yeni bir usul tertip etti.

Makāṣıdü'l-elḥân'ın bir kısım nüshalarının Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Murad Han'a (1421-1451) ithaf edilmiş olması, öteden beri bazı araştırmacılarda Abdülkādir'in Osmanlı ülkesine gittiği kanaatini uyandırmışsa da eserlerinde bu konuya hiç yer verilmemiştir. Ayrıca zamanın gelişen siyasî olayları, iki bölge arasında böyle bir ziyaretin

Abdülkādir-i Merâgī'nin *Câmiᶜu'l-elḥân* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3645, vr. 1ᵇ-2ª)

mümkün olamayacağını gösterdiğinden, başka deliller bulununcaya kadar onun Anadolu'ya geldiğini kabul etmek zordur. Ömrünün son yıllarında, iç ayaklanmalar sebebiyle Şâhruh'un devamlı sefere çıkmasından dolayı beklediği ilgiyi göremedi. İlerlemiş yaşından doğan hassasiyetin de tesiriyle, hükümdara hitaben bir "arzıhal" hazırladı. Ancak bunu sunamadan, Herat'ta çıkan bir veba salgınında, yaklaşık seksen iki yaşında vefat etti ve orada defnedildi.

Merâgī, zamanının bütün makamlarına vukufu, birkaç yeni usul tertip edecek ve bütün formlarda olağan üstü besteler yapabilecek derecede kabiliyeti, pek çok mûsiki âleti, özellikle ud çalmaktaki mahareti ile dikkati çekmiş ender sanatkârlardan biri olduğu için nazariyeci, besteci ve icracı olarak haklı bir şöhret kazanmıştır. Bu bakımdan Türk mûsiki tarihinin önde gelen birkaç simasından biridir. Ressam, **aklâm-ı sitte***de hattat, aynı zamanda Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri olan bir şairdir. Türkçe şiirlerinden on kadarı günümüze intikal etmiştir. Ayrıca kıraat ilminde söz sahibi bir hâfız ve Abdülkādir-i Gûyende diye tanınmış güzel sesli bir hânende idi. Sâz-ı kâsât-ı çînî, sâz-ı elvâh, sâz-ı murassa'-ı gāyibî (kānûn-ı mezkûr-ı gāyibî) adlı çalgıları icat etmesi, eski birkaç sazı geliştirerek yeniden mûsiki âlemine kazandırması, şöhretini arttıran diğer özellikleri arasında yer almaktadır.

Merâgī'nin pek çok eser bestelediği ve kendinden sonra gelen bestekârlara ışık tuttuğu muhakkaktır. Nitekim yazma güfte mecmualarında, bestesinin Hâce Abdülkādir'e ait olduğu belirtilen birçok güfteye rastlanmaktadır. Bu bestelerden sadece otuz kadarının notası günümüze ulaşabilmiştir. Ancak, aradan geçen yüzyıllar içinde ağızdan ağıza nakil sırasındaki muhtemel değişmelerden dolayı bu eserlerin bütünüyle ona aidiyeti kesinlik kazanmamıştır. Bestelerinin notalarını ihtiva ettiğini bildirdiği *Kenzü'l-elhân* adlı eseri yakın zamana kadar bulunamamıştı. Ancak Murat Bardakçı, son araştırmasında Tahran'da (Melik Ktp., nr. 6317/2) aynı isimde bir eserle karşılaştığını, fakat yeterince tetkik imkânı verilmediği için muhtevası hakkında fikir sahibi olamadığını ve eserin gerçekten *Kenzü'l-elhân* olup olmadığı konusunda kanaat edinemediğini bildirmektedir (bk. *Maragalı Abdülkadir*, s. 148-149).

Abdülkādir-i Merâgī'nin eserlerinde bulunan mahdut bilgiler, çağın kaynaklarında görülen müphem ifadeler, Şerâfeddin Ali Yezdî, Devletşâh-ı Semerkandî, Muînüddin Muhammed İsfizârî, Gıyâseddin Muhammed Hândmîr gibi sonraki müelliflere ait eserlerde rastlanan yetersiz bilgiler, hakkında incelemeler yapmış olan M. Ali Terbiyet, R. Yekta, H. G. Farmer gibi bazı araştırıcıları birtakım tutarsız yakıştırmalar ve yersiz yorumlara sevketmiştir. Bu yanlışlıkların düzeltilmesiyle onun hayatı ve sanatı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, yeni kaynakların bulunması ile mümkün olacaktır.

Eserleri. Hepsi mûsiki ile ilgili olan eserleri şu şekilde sıralanabilir: 1. ***Câmi'u'l-elhân****. Mûsiki nazariyatı ile ilgili olarak bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtimeden meydana gelen eser 1405'te kaleme alınmıştır. Müellif nüshalarından biri Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3644). Eser, Takī Bîniş tarafından neşredilmiştir (Tahran 1366 hş./1987). 2. ***Makāsıdü'l-elhân****. 1418'de Herat'ta yazılmış olan bu eser de bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtimeden meydana gelmiş bir nazariyat kitabıdır. Çeşitli nüshaları vardır. 1434'te istinsah edilen bir nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Revan, nr. 1726) bulunmaktadır. Bu eser de Takī Bîniş tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1344 hş./1966). 3. *Kenzü'l-elhân*. Ebced notası ile yazılmış, kendi bestelerini de ihtiva eden bir eserdir. Ancak bugüne kadar hiç bir nüshası elde edilememiştir. 4. *Risâle-i Fevâ'id-i 'Aşere*. Her biri ikişer fasıllık "fâide" adını verdiği on kısımdan müteşekkil bir nazariyat kitabı olup müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3651/II). 5. *Şerh-i Kitâbü'l-Edvâr*. Safiyyüddin Abdülmü'min el-Urmevî'nin ***Kitâbü'l-Edvâr**** adlı mûsiki nazariyatı ile ilgili kitabına yazdığı şerhtir. Müellif nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 3651/I). 6. *Zübtedü'l-edvâr*. İlk defa Rauf Yekta Bey'in bir makalesinde (bk. "Eski Türk Mûsikîsine Dair Tarihî Tetebbûlar I: Kökler", *MTM*, I/3, s. 460) adından bahsettiği bu eserin, Fethullah-ı Şirvânî'nin müellif hattından 6 Şevval 845 tarihinde kopya ettiği nüshaya dayalı kıymetli bir yazması, Tahran'da Sipehsâlâr Kütüphanesi'ndedir (nr.565). Ayrıca, Tahran'daki Melik Kütüphanesi ve Millî Kütüphane'de birer nüshası mevcuttur.

Bu eserlerden ilk ikisi Batı Türkistan'da, diğerleri Azerbaycan'da Celâyirli ülkesinde iken Farsça kaleme alınmıştır. Eserlerin, muhteva bakımından gittikçe olgunlaşmak üzere, birbirinin aynı olduğu söylenebilir. Nitekim *Câmi'u'l-elhân* ve *Makāsıdü'l-elhân*'ın muhtevaları mukayese edildiğinde bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır. Abdülkādir-i Merâgī'nin *Kitâbü'l-Edvâr* adlı Türkçe bir eserinden de (Leiden University Library, Or. 1175) bahsedilmektedir (bk. *İA*, I, 84).

Merâgī'nin Abdülkādirzâde diye tanınan, üç oğlundan en küçüğü olan Abdülaziz, yazdığı ***Nekāvetü'l-edvâr**** adlı mûsiki eserini Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf etmiş ve İstanbul'a gelerek saraya alınmıştır. Abdülaziz'in Abdülkādirzâde Derviş Ûdî lakabıyla tanınan oğlu Mahmud da Sultan II. Bayezid zamanında

Abdülkādir-i Merâgī'nin *Makāsıdü'l-elhân* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 1ᵇ-2ᵃ)

Osmanlı ülkesinde yaşamış ve mûsikiye dair *Maḳāṣıdü'l-edvâr* adlı bir eser yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkādir-i Merâgī, *Cāmiʿu'l-elḥān*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3544, vr. 48ᵇ-50ᵃ, 54ᵇ-55ᵃ, 118ᵃ; a.mlf., *Maḳāṣıdü'l-elḥān*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3656, vr. 1ᵇ-2ᵃ, 3ᵃ, 86ᵃ-87ᵃ, 102ᵇ-103ᵃ; a.mlf., *Risâle-i Fevâʾid-i ʿAşere*, Nuruosmaniye Ktp., 3651/II, vr. 91ᵃ-92ᵇ, 96ᵇ-98ᵇ, 105ᵇ, 107ᵇ-108ᵃ; a.mlf., *Şerḥ-i Kitâbü'l-Edvâr*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III, Ahmed, nr. 3470, vr. 40ᵇ-41ᵇ; Devletşah, *Tezkiretü'ş-şuarâ* (trc. Necati Lugal), Ankara 1963, I, 348; 1967, II, 12, 94; Zebîhullāh-ı Safâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der Îrân*, Tahran 1346 hş., IV, 108-109; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, Tahran 1362 hş., III, 578, 582; IV, 13-14; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, III, 57; Raûf Yektâ, *Esâtîz-i Elhân: II, Hâce Abdülkādir Merâgī*, İstanbul 1318; Hammer (Atâ Bey), III, s. 27; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Āẕerbâycān*, Tahran 1314 hş., s. 258-264; Muhammed Takī Dânişpejûh, *Fihrist-i Mîkrôfîlmhâ-yı Kitâbḫâne-i Merkezî ve Merkez—i Esnâd-ı Dânişgâh-ı Tahrân*, Tahran 1363 hş., s. 166; Takī Bînîş, *Câmiʿu'l-elḥān*, Tahran 1366 hş.; G. Sarton, *Introduction*, New York 1975, III/2, s. 1570-1571; Murat Bardakçı, *Maragalı Abdülkadir*, İstanbul 1986; Rauf Yekta Bey, "Eski Türk Mûsikîsine Dair Tarihî Tetebbûlar I: Kökler", *MTM*, I/3, s. 457-463; H. G. Farmer, "Abdalqādir Ibn Gaibī on Instruments of Music", *Oriens*, XV, Leiden 1962, s. 242-248; a.mlf., "Abdülkâdir", *İA*, I, 83-85; a.mlf., "ʿAbd al-Ḳādir b. Ghaybī", *EI²* (İng.), I, 66-67; M. Kemal Özergin, "Hâce Abdülkâdir Marâgî'nin Manzum bir Arzıhâli", *Kemal Çığ'a Armağan*, İstanbul 1984, s. 131-156; Ehad Arpad, "Abdülkadir Merâgî", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, I, 25- 26.

 Nuri Özcan

ABDÜLKĀDİR b. MUHYİDDİN

(عبدالقادر بن محى الدين)

(bk. ABDÜLKĀDİR el-CEZÂİRÎ).

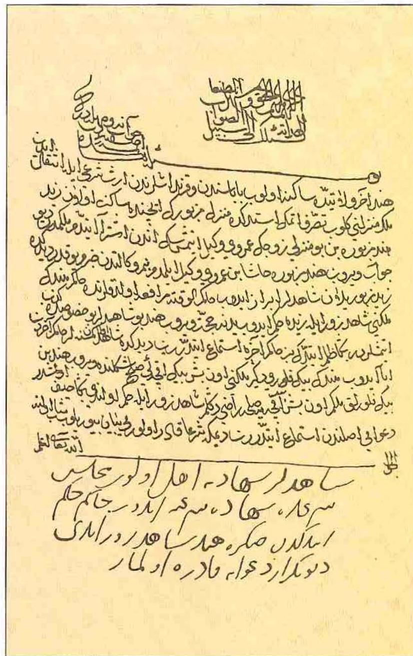
ABDÜLKADİR ŞEYHÎ EFENDİ

(ö. 1002/1594)

Osmanlı şeyhülislâmı.

920'de (1514) İstanbul'da doğdu. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin kardeşi olan Şeyh Hacı Efendi'nin oğludur. Bundan dolayı Şeyhî lakabı ile tanınmıştır. İlk tahsilinden sonra Ebüssuûd Efendi'ye intisap etti ve ondan ders alarak mülâzım oldu. Öğretim hayatına Gelibolu'daki Sarıca Paşa ve Bursa'daki Yıldırım medreselerinde başladı. Daha sonra 1551-1562 yılları arasında sırasıyla Çorlu'da Ahmed Paşa, İstanbul'da Haseki, Sahn-ı Seman, Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik, ardından Şam, Mısır, Bursa ve İstanbul'da kadılık yaptı. 1570'te Anadolu, 1571'de de Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1573'te bu görevinden ayrıldı. 1583'te kendisine Süleymaniye Dârülhadisi müderrisliği verildi. 8 Mayıs 1587'de Çivizâde Mehmed Efendi'nin ölümü ile boşalan şeyhülislâmlığa getirildi. Şeyhülislâmlığı döneminde, çekilen malî sıkıntı yüzünden akçenin değerinin düşürülmesi ve bu değeri düşük akçenin askere ulûfe olarak verilmek istenmesi üzerine çıkan olaylar sırasında, bir grup sipahi Abdülkadir Efendi'ye, verilen bu "mağşuş akçe" ile esnaftan zorla alınan eşya ve yiyeceğin helâl olup olmadığını sormuştu. Abdülkadir Efendi'nin "haramdır" şeklindeki fetvası üzerine gelişen ve tarihe Beylerbeyi Vak'ası adıyla geçen kanlı olaylar sonunda Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Başdefterdar Mahmud Efendi idam edilirken, Vezîriâzam Siyavuş Paşa, bazı vezirler ve devlet erkânı ile birlikte 2 Haziran 1589'da 250 akçe maaş ile o da azledildi. 27 Receb 1002'de (18 Nisan 1594) vefat etti; cenazesi Eyüp'te kendi yaptırdığı mescidin hazîresine defnedildi.

Abdülkadir Şeyhî Efendi'nin bir fetvası (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 409)

BİBLİYOGRAFYA :

Selânikî, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2259, vr. 104ᵇ, 119ᵃ-120ᵇ, 202ᵃ-203ᵃ; Atâî, *Zeyl-i Şakāik*, İstanbul 1268, s. 327; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 269; *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, s. 32-33; *Sicill-i Osmânî*, III, 345; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 404-409 (6 fetva örneği); Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 17; Nezihi Aykut, *Hasan Beyzâde Târihi* (doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3277, II, 128-135, 155.

 Mehmet İpşirli

ABDÜLKĀDİR ÛDEH

(عبدالقادر عوده)

(1907-1954)

Mısırlı hukukçu, Müslüman Kardeşler teşkilâtının önde gelen liderlerinden.

1930'da Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra savcılık ve hâkimlik yaptı. Daha kuruluş yıllarından itibaren Müslüman Kardeşler (el-İhvânü'l-müslimîn) teşkilâtında yer aldı. Kral Fâruk tahttan indirildikten sonra yeni Mısır anayasasını hazırlamak üzere kurulan komisyonda üyelik yaptı. Komisyon çalışmaları sırasında hürriyetleri savunan ve anayasanın İslâmî esaslara dayandırılmasını isteyen tavırlarıyla dikkati çekti.

General Necib'in hürriyetçi subaylar (ed-dubbâtü'l-ahrâr) tarafından iş başından uzaklaştırılmasına tepki olarak başlayan halk gösterilerinde faal rol oynadı. Müslüman Kardeşler teşkilâtı ile Cemal Abdünnâsır ve taraftarları arasında bir yakınlaşma sağlamaya çalışan Ûdeh bu gayesini gerçekleştiremedi ve hükümet teşkilâtı kapatma kararı aldı. Abdünnâsır'ı kararından döndürmek için yaptığı bir görüşmede kullandığı sert üslûp ve General Necib'in göreve iadesi için yapılan gösterilerdeki rolü sebebiyle Abdünnâsır'la arası açıldı. Abdünnâsır'ın İngiltere ile imzaladığı antlaşmayı Müslüman Kardeşler adına inceleme görevinin Abdülkādir Ûdeh'e verilmesi üzerine hazırladığı raporda, İngiliz menfaatlerini koruduğu ve İngiliz işgaline zemin hazırladığı gerekçesiyle antlaşmaya karşı çıktı; antlaşmanın Amerikan ve İngiliz menfaatlerini koruma uğruna bölgeyi harp ve sıkıntıların içine çekeceğini söyledi. Bu rapor da Abdünnâsır ile Müslüman Kardeşler ve Abdülkādir Ûdeh arasındaki uçurumun büyümesinde etkili olmuştur.

Müslüman Kardeşler teşkilâtındaki çalışmalarına daha çok zaman ayıra-